

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

*До 215-річчя Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Підручник

За редакцією професорів
В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна

6-те видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2020

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 2 від 25 жовтня 2019 р.)

Рецензенти:

О. О. Житний – доктор юридичних наук, професор Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

В. А. Мисливий – доктор юридичних наук, професор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»;

А. А. Музика – доктор юридичних наук, професор Державного науково-дослідного інституту МВС України, член-кореспондент НАПрН України

Колектив авторів:

доц. А. О. Байда – розд. XIV (§ 3, 4, 5); *проф. В. І. Борисов* – розд. III (пп. 5–8 § 1, § 2), розд. IV (§ 1, 3 у співавт. з В. А. Козаком, § 2), розд. V (у співавт. з О. В. Харитоновою), розд. XI; *доц. О. Є. Володіна* – розд. III (§ 4); *доц. С. В. Гринчак* – розд. III (§ 3); *доц. Ю. В. Гродецький* – розд. VI (§ 3, 4), розд. XVIII (§ 2 – ст. 364 у співавт. з В. І. Тютюгіним; ст. 365; § 3 – ст. 364¹; § 4 – ст. 367 у співавт. з В. І. Тютюгіним; ст. 370; § 5 – ст. 365²); *проф. Н. О. Гуторова* – розд. XVI (у співавт. з О. В. Зайцевим); *проф. Л. М. Демидова* – розд. IX (§ 1–3), розд. X (у співавт. з В. П. Тихим); *доц. Ю. П. Дзюба* – розд. VII (у співавт. з М. І. Пановим); *доц. В. В. Ємельяненко* – розд. XII; *доц. О. В. Зайцев* – розд. XVI (у співавт. з Н. О. Гуторовою); *доц. І. О. Зінченко* – розд. VI (§ 1, 2, 5, 6); *доц. В. М. Киричко* – розд. VIII (у співавт. з В. Я. Тацієм), розд. XVIII (§ 1, § 3 – ст. 368²; § 5 – ст. 368⁴; § 6 – статті 366¹, 368⁵, 369², 369³), розд. XXI (§ 1, 2 – статті 436, 437, 438; § 3, § 4); *доц. В. А. Козак* – розд. IV (§ 1, 3 у співавт. з В. І. Борисовим); розд. XIV (§ 1, 2); *проф. С. М. Махончук* – розд. XXI (§ 2 – статті 436¹, 447); *доц. Р. С. Орловський* – розд. XV (у співавт. з О. В. Ус); *доц. К. М. Оробець* – розд. XIII (§ 3); *проф. М. І. Панов* – розд. VII (у співавт. з Ю. П. Дзюбою), розд. XVII (у співавт. з О. Е. Радутним), розд. XX (у співавт. з С. О. Харитоновим); *доц. Ю. А. Пономаренко* – розд. XIII (§ 1, 2); *доц. О. Е. Радутний* – розд. XVII (у співавт. з М. І. Пановим); *доц. М. А. Рубашенко* – розд. II (§ 2 у співавт. з В. Я. Тацієм); *доц. І. В. Самощенко* – розд. IX (§ 4, 5); *проф. В. Я. Тацій* – розд. I, розд. II (§ 1, § 2 у співавт. з М. А. Рубашенко), розд. III (пп. 1–4 § 1), розд. VIII (у співавт. з В. М. Киричко); *проф. В. П. Тихий* – розд. X (у співавт. з Л. М. Демидовою); *проф. В. І. Тютюгін* – розд. XVIII (§ 2 – ст. 364 у співавт. з Ю. В. Гродецьким; статті 368, 369; § 4 – ст. 366; ст. 367 у співавт. з Ю. В. Гродецьким), розд. XIX (§ 1, § 2 – статті 371, 372, 375, 376; § 3; § 4 – статті 373, 383, 387, 396; § 6 – статті 382, 388, 389, 389¹, 390, 392, 393); *доц. О. В. Ус* – розд. XV (у співавт. з Р. С. Орловським); *доц. С. О. Харитонов* – розд. XX (у співавт. з М. І. Пановим); *доц. О. В. Харитонova* – розд. V (у співавт. з В. І. Борисовим); *доц. Є. В. Шевченко* – розд. VI (§ 7); *доц. М. В. Шепітько* – розд. XIX (§ 2 – ст. 376¹; § 4 – статті 384, 385; § 5; § 6 – статті 389², 390¹, 391, 394, 395)

Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. – 768 с.

ISBN 978-966-937-869-9

У підручнику на підставі Кримінального кодексу України 2001 р., досягнень науки кримінального права та з урахуванням судової практики висвітлюються основні питання Особливої частини кримінального права України. У шостому виданні підручника враховано зміни та доповнення до Кримінального кодексу України, які відбулися за період із 2001 р. до 1 листопада 2019 р., положення інших нормативно-правових актів, а також рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, постанови та правові висновки Верховного Суду. Підготовлений з урахуванням положень Закону України № 2617-VIII від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Для студентів, аспірантів та викладачів юридичних закладів вищої освіти, а також наукових і практичних працівників.

УДК 343.2(477)(075)

© Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін., 2015

© Тацій В. Я., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін., переробка і доповнення, 2020

© Видавництво «Право», 2020

Перелік використаних скорочень

абз.	– абзац
адмін.	– адміністративний
АРК	– Автономна Республіка Крим
БНА	– Бюлетень нормативних актів міністерств і відомств України
ВВР	– Відомості Верховної Ради України
ВВСУ	– Вісник Верховного Суду України
ВК	– Водний кодекс України
ВКСУ	– Вісник Конституційного Суду України
ВП	– Велика Палата у складі Верховного Суду
ВРУ	– Верховна Рада України
ВС	– Верховний Суд
ВССЦК	– Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ВСУ	– Верховний Суд України
ГК	– Господарський кодекс України
ГПК	– Господарський процесуальний кодекс України
гр.	– громадянин
гр-ка	– громадянка
громад.	– громадський
ГУ	– газета «Голос України»
ДБР	– Державне бюро розслідувань
держ.	– державний
див.	– дивись
дисциплін.	– дисциплінарний
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЖК	– Житловий кодекс України
зак-во	– законодавство
ЗСУ	– Збройні Сили України
ЗК	– Земельний кодекс України
ЗП України	– Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України (1973–2011 роки) / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2011
ін.	– інший
КАС	– Кодекс адміністративного судочинства України
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України

КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Кримінальний кодекс України
ККС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
крим.	– кримінальний
КС	– Кримінальне судочинство (журнал)
КСУ	– Конституційний Суд України
КТМ	– Кодекс торговельного мореплавства України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
ЛК	– Лісовий кодекс України
МВС	– Міністерство внутрішніх справ України
МК	– Митний кодекс України
міжнар.	– міжнародний
МНС	– Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я України
МЮ	– Міністерство юстиції України
НАБУ	– Національне антикорупційне бюро України
напр.	– наприклад
НБУ	– Національний банк України
небезпеч.	– небезпечний
н.м.д.г.	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ОВУ	– Офіційний вісник України
ПВСУ	– Пленум Верховного Суду України
ПДК	– Податковий кодекс України
ПДР	– Правила дорожнього руху
підп.	– підпункт
підрозд.	– підрозділ
ПК	– Повітряний кодекс України
пост.	– постанова
п.	– пункт
пп.	– пункти
псих.	– психічний
РКСУ	– Рішення Конституційного Суду України
РВСУ	– Рішення Верховного Суду України: Щорічник
розд.	– розділ
СБУ	– Служба безпеки України
СК	– Сімейний кодекс України
соціал.	– соціальний (-на)

СП	– Судебная практика. Убийства, изнасилования и другие преступления против личности: сб. судебных решений по уголовным делам. – Киев : Знання України, 1993
спец.	– спеціальний
спорт.	– спортивний
ст.	– стаття
ст.ст.	– статті
сусп.	– суспільний
т. зв.	– так званий
ФДМ	– Фонд державного майна України
ЦВК	– Центральна виборча комісія
ЦК	– Цивільний кодекс України
ЦПК	– Цивільний процесуальний кодекс України
ч.	– частина
ч.ч.	– частини
ЮВУ	– Юридичний вісник України (газета)
юрид.	– юридичний

Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень

§ 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права

Крим. право України знаходить своє текстуальне відображення у нормах зак-ва про крим. відповідальність, логічно розташована сукупність яких становить єдину нормативно-правову систему – Кримінальний кодекс України, що був прийнятий ВРУ 5 квітня 2001 р. КК складається із Загальної та Особливої частин, які органічно між собою пов'язані, перебувають у постійній взаємозалежності та взаємодії. Як зазначалося при вивченні Загальної частини крим. права, відповідна їй частина КК тому й має таку назву, що в ній на законодавчому рівні закріплені основоположні принципи крим. відповідальності, підстави такої відповідальності, мета та система покарань, порядок їх призначення та умови звільнення від покарання, визначені особливі умови крим. відповідальності неповнолітніх, правові наслідки судимості та порядок її зняття тощо.

Разом із тим для того щоб правильно організувати боротьбу з крим.-протиправними діяннями, необхідно також встановити, які негативні, несприятливі діяння, що вчиняються людьми, є настільки небезпеч. для суспільства, щоб законодавець міг їх визнати крим. правопорушеннями, а також визначити покарання, що можуть бути призначені судом від імені держави за вчинення таких діянь. Такі визначення, здійснені на підставі положень крим. права, дістають своє вираження в нормах Особливої частини КК. Таким чином, *Особлива частина КК включає в себе певну сукупність норм, у яких визначаються ознаки окремих крим. правопорушень, види та розміри покарань,*

які суд може застосувати до осіб, визнаних винними в їх вчиненні. Крім того, ця частина КК містить роз'яснення певних понять, що наводяться в її статтях. В окремих випадках у її нормах визначено умови звільнення від крим. відповідальності.

Єдність Загальної та Особливої частин як певних підсистем КК виявляється передусім у тому, що норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Тому неможливо повністю зрозуміти зміст норм Особливої частини, якщо цей аналіз не буде базуватися на вивченні норм Загальної частини, оскільки в них узагальнюються ознаки, властиві всім крим. правопорушенням, за які встановлюється відповідальність за КК. Неможливо також призначити крим. покарання за окремі крим. правопорушення, якщо не враховувати положення Загальної частини щодо мети, видів та порядку призначення відповідних покарань. Водночас сама система покарань, яка закріплена в Загальній частині, може бути реалізована тільки шляхом призначення конкретних покарань за окремі крим. правопорушення, що передбачені Особливою частиною КК.

Органічний зв'язок Загальної та Особливої частин КК виявляється і в тому, що при вирішенні певних питань кваліфікації крим. правопорушень чи звільненні особи від крим. відповідальності та покарання застосовуються одночасно норми обох частин КК. Напр., замах на крадіжку майна кваліфікується одночасно за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 КК та за відповідною частиною ст. 185 КК¹.

Зазначене свідчить про те, що Загальна та Особлива частини є складовими одного і того самого нормативно-правового системного утворення – КК, і кожна із цих складових спрямована на вирішення спільного для них завдання – боротьбу зі крим.-протиправними діями.

Разом із тим органічна єдність Загальної та Особливої частин не виключає, а, навпаки, передбачає специфіку та особливість кожної із них.

В Особливій частині КК встановлюється вичерпний перелік крим. правопорушень, за які передбачена крим. відповідальність. Тому крим. правопорушенням може визнаватися тільки сусп. небезпеч. діяння (дія чи бездіяльність), відповідальність за яке передбачена нормою відповідної статті Особливої частини КК. Цей висновок відповідає вимогам

¹ Тут і далі в тексті підручника здійснюються посилання (якщо немає ін. застереження) на статті КК, що набрав чинності з 1 вересня 2001 р.

ст. 58 Конституції України про те, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

В Особливій частині повною мірою реалізується найважливіший принцип крим. права – немає крим. правопорушення без вказівки на це в законі (*nullum crimen sine lege*). Тому діяння, за які в Особливій частині КК не передбачена відповідальність, за жодних умов не можуть визнаватися крим. правопорушенням і тягти за собою крим. відповідальність і покарання. Суд (слідчий), здійснюючи крим. провадження, повинен керуватися вимогами тієї норми КК, у якій передбачена відповідальність за певне крим. правопорушення. Неприпустимо поширювати дію відповідного закону про крим. відповідальність на ін. діяння, які не охоплюються диспозицією певної норми КК. Це відповідає ч. 4 ст. 3 Загальної частини КК, згідно з якою застосування закону про крим. відповідальність за аналогією заборонене.

Значення Особливої частини полягає і в тому, що вона визначає межі криміналізації сусп. небезпеч. діянь шляхом віднесення тих чи ін. дій (бездіяльності) до крим.-протиправних. Значна частина норм Особливої частини КК, визначаючи крим. правопорушення, вказує не тільки на дію (бездіяльність), а й на сусп. небезпеч. наслідки, пов'язуючи межі крим. відповідальності із настанням останніх.

У нормах Особливої частини КК у переважній більшості досить чітко, зрозуміло та повно наводяться визначення окремих видів крим. правопорушень (напр., у ст. 113 надано визначення диверсії, у ч. 1 ст. 115 – умисного вбивства, у ч. 1 ст. 187 – розбою). Усе це сприяє точному застосуванню відповідних норм КК. Згідно з прийнятою в теорії крим. права класифікацією норм Особливої частини норми, в яких містяться визначення крим. правопорушень та наведені відповідні види покарань, називаються *охоронними* нормами.

Як уже було зазначено, в Особливій частині КК є й т. зв. *роз'яснювальні норми*, в яких даються визначення окремих понять або розкривається зміст окремих ознак крим. правопорушення. Так, у п. 1 примітки до ст. 364 КК дається визначення службової особи у ст.ст. 364, 368, 368⁵ та 369 КК, а в ст. 401 КК визначається поняття військового крим. правопорушення та наведено коло осіб, які можуть бути визнані суб'єктами військових крим. правопорушень. У п.1 примітки до ст. 185 КК роз'яснюється зміст повторного крим. правопорушення, яким ви-

знається крим. правопорушення, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-яке із крим. правопорушень, передбачених відповідними статтями. У пп. 2, 3 та 4 примітки до цієї статті роз'яснюються поняття «значна шкода», «великий» або «особливо великий розмір», що важливо для кваліфікації крим. правопорушень проти власності.

Значним досягненням КК є й те, що в його Особливій частині про-водиться чітка *диференціація крим. відповідальності* залежно від ступеня сусп. небезпечності (тяжкості) крим. правопорушення. Тому в більшості статей КК законодавець, окрім визначення крим. правопорушення, що, як правило, міститься в їх перших частинах, вказує на обставини, що обтяжують, а в окремих випадках особливо обтяжують крим. відповідальність.

Характерною рисою Особливої частини КК є значне розширення в ній кількості норм, якими заохочується діяльне розкаяння після вчинення крим. правопорушення. Такі норми називаються *заохочувальними*. Напр., можливість за певних умов звільнення особи від крим. відповідальності після вчинення нею крим. правопорушення. Зокрема, така можливість передбачена в ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 114 «Шпигунство», ч. 4 ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ч. 2 ст. 255 «Створення злочинної організації», ч. 2 ст. 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації» та ін. Безумовно, розвиток інституту заохочення в Особливій частині відповідає ідеї гуманізації зак-ва про крим. відповідальність. Ці заохочувальні норми мають також важливе значення для нормативно-правового забезпечення припинення відповідної крим.-протиправної діяльності. Таким чином, норми Особливої частини КК поділяються на охоронні, роз'яснювальні та заохочувальні.

В Особливій частині чинного КК є також *норми, якими обмежується крим. відповідальність* стосовно певних осіб. Так, у ч. 2 ст. 385 КК зазначено, що не підлягає крим. відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Ч. 2 ст. 396 КК вказує, що не підлягають крим. відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування крим. правопорушення члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила крим. правопорушення, коло яких визначається законом.

У санкціях норм Особливої частини КК знайшло своє відображення концептуальне положення, яке було закріплено ще в перші роки розробки проекту КК щодо гуманізації системи покарань. По-перше, санкції Особливої частини були побудовані за схемою: від менш суворих покарань – до більш суворих. Сенс такої побудови в тому, що суд, відмовляючись від призначення менш суворого покарання, повинен навести мотиви щодо необхідності звернення до більш суворого покарання. По-друге, характерною рисою Особливої частини було також зниження для більшості крим. правопорушень покарання у виді позбавлення волі та введення до санкцій покарань, альтернативних позбавленню волі. Приміром, суттєво були знижені покарання за господарські крим. правопорушення та крим. правопорушення, що можуть бути вчинені з необережності.

У чинному КК норми Особливої частини згруповані в окремі розділи, які розміщені в певній послідовності:

Розділ І. Злочини проти основ національної безпеки України.

Розділ ІІ. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи.

Розділ ІІІ. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи.

Розділ ІV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Розділ V. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

Розділ VI. Кримінальні правопорушення проти власності.

Розділ VII. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

Розділ VIII. Кримінальні правопорушення проти довілля.

Розділ IX. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки.

Розділ X. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва.

Розділ XI. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Розділ XII. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності.

Розділ XIII. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.